1973

БІБЛІОТЕКА „СЕЛЯНИНА“.

„Салдатики!!“

Малюнок із селянських розрухів.

Написав В. Деде.

(В. Винниченко)

[1903]

З друкарні „Австрия“ в Чернівцях.

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

https://archive.org/details/saldatykymaliuno00vynn

Ранок, сірий, холодний, мартовський ранок. Хмари темним, густим димом нависли над селом і незграбними величезними клубками низько повзуть куди-сь далеко-далеко. Січе пронизуватий, тонкий дощик і сріблястим порохом покриває і хати, і землю і жовтозелену травичку, що з'явилась з під снігу.

В кінці вигону села, на самій дорозі стоїть велика валка селян і чого-сь чекає. Худі, бліді лиця їх похмурі і болїстно сердиті, очи дивлять ся куди-сь у поле за невеличкий лїсок, де ховаєть ся шлях із села. А з села, то по одинці, то купками, все підходять люди, — чоловіки, дїти, баби, навіть старі діди. Підходячи, дивлять ся на лїсок і похмуро питають:

— Нема ще?

— Нема! Щоб їх і до віку не було.

Стоять більше мовчки, перекидуючись короткими словами, та инодї тихо заплаче яка баба. Але її зараз же зупиняють, суворо заспокоюючи:

— Каже-ж тобі дядько Явтух, що нїчого не буде.. Годї...

— „Не буде"... А як стріляти муть? Он у Кавунівці...

— Ст!... Мовчи краще!... І без твого плачу тут... гірко... Стріляти муть, то й стріляти муть... Однак з голоду здохла-б....

— Дїтки-ж у мене...

— І дїтки повитягувались би...

В вальцї трохи розступають ся і до баби підходить невеличкий, сухенький чоловік в рудій, рідкій свитї.

— Плаче?... Боїть ся? — повертаєть ся він

до всїх, ледве-ледве усміхаючись доброю, ясною усмішкою.

— Стріляти муть, каже... — одповідає хто-сь похмуро і не твердо.

— Хм... — не кидаючи усмішки, дивить ся чоловік на бабу твердим, ясним поглядом.

— У Кавунівці трьох убили — знов схлипує баба, дивлячись куди-сь у бік червоними, заплаканими очима і видно, як чисті сльози котять ся по глибоким зморшкам худого, негарного лиця і падають на подрану свиту.

— Не бійсь, Ярино, не стріляти муть — тихо й не усміхаючись уже, говорить Явтух і щось таке тверде, непарушиме нїби світить ся на його маленькому гостренькому лиці, що не тільки бабі, а й усїм стає яко-сь лекше і, здаєть ся, що й справдї не стріляти муть.

Балачки втихають, потім знов де-сь вривається гіркий, неупинний плач, повний муки і страху перед тими, кого тут чекають, які мають стріляти. І знов Явтух іде туди, знов чуєть ся його твердоспокійний голос, і знов на який-сь час стихають і плачі і балачки; тільки чути, як де-сь на селї виє голодна собака, мов пророкуючи що-сь страшне, холодне, тяжке.

Але не плачі сї, ні сей понурий, мокрий ранок не можуть зігнати з Явтухового лиця того спокою і твердої віри, що світить ся в сих маленьких, сїреньких очах, що мов співає в сьому трохи розбитому голосї, що твердо дивить ся зо всеї трохи згорбленої постатї. І всї вірять, хотять вірити йому. І нїхто вже не дивуєть ся тому, нїхто не питаєть ся, як то так стало ся, що сей Явтух, якого мало навіть і примічали в селї, тепер мов староста, або старшина між ними.

А стало ся се якось зовсїм несподївано. До вчорашнього дня жило собі село, як і перше: голодали, болїли, умирали; хіба що відзначало ся тепер тим, що стали ходити які-сь чутки між

селянами, нїби скрізь встають мужики на панів і одбірають собі їхню землю. Але тільки й того; говорити, говорили, а щоб самим зробити, — чого-сь не робили, а як ходили до пана Партнера в економію на роботу за 10 к. у день, так і тепер поневірялись; їли в тиждень раз яке-сь варево із самої води та двох-трьох картоплинок чоловік на пять, ховали мертвих десятками на день, та про себе з ненавистю лаяли і Партнера, і земського начальника, навіть самих себе.

Аж ось одного дня з'явили ся на селї мало не коло кожної хати якісь бумажки, написані зеленим чорнилом, що починали ся кожна словами „Боріте ся — поборете!“ Стали селяни читати їх і, хоча добре не розібрали усього, але зрозуміли, що то про їх там написано, про той голод, яким вони морять ся тепер, про панів, що обдирають мужиків, про царя, що гуляє та п'є за мужицькі гроші, про попів, що задурюють голови. Село мов прокинулось. З якою-сь дикою ненавистю і злістю закипіли балачки по хатах, з яким-сь, невідомим досї, гострим болем стали згадуватись тепер всї муки і здирства Партнера. І хоч ходили тепер до сього Нїмця за тіж таки 10 к., але не було вже тої покірливости і боязкого підлизування, з яким уперед кожний випрохував у його роботи: суворо і похмуро робили вони на його, нїби чого-сь чекаючи.

Прочитав таку бумажку і Явтух. Прочитав раз, прочитав у друге і дуже замислив ся. Тихо він ходив по селу перше, мало хто чув коли від його якої-сь довгої розмови, а тепер ще більше затих, щось думаючи, твердо склавши тонкі свої губи і дивлячись куди-сь далеко ясними невеличкими очима. Так думав він що-сь днїв зо три. Потім одного ранку пішов до старости, побалакав з ним, а на другий день соцькі вже заходили до кожної хати і скликали всїх до волости на сход.

— Чого то? — питали здивовані люди.

— Там узнаєте — знехотя кидали соцькі і йшли далі.

На другий день мало не все село зійшло ся перед волостю і, гулко розмовляючи, чекало старости і писаря. Староста, чорний, незграбний чоловʼяга, вийшов, щось бовкнув до селян і зараз же одійшов у бік, уступаючи місце Явтухови, що стояв позаду і мов тільки й чекав сього. Явтух вийшов наперед, тихо підняв картуза до громади і знов щільно насунув його на своє рідке русяве волося. Блїде, зморене голодом і тяжкою роботою лице його було гостро-спокійне і тверде; тільки невеличка гостренька борідка часами здрігувалась та з грудей виходило довге задержане зітхання. Він голосно і дзвінко почав говорити. Спершу путав ся в словах, (хоча не соромив ся сього), запинав ся, але чим далі то більше й більше розходив ся і, мов одрубуючи кожне слово, бив ними по серцях громадян, що як зачаровані слухали його.

— Правду! правду тут написав хто-сь до нас у сих бумажках, — дзвенїв його голос над похиленими головами.

— Обкрадають нас... Грабують... А ми робимо... мовчимо.... Хто за нас заступаєть ся?... Цар? А де ж він?... А чому ж він нїчого не одказав нам, як ми просили, щоб нам земство видало з казни хлїба?... Нема? А деж ті гроші, що ми даємо що року?... Нас як собак скрізь женуть... „Іди, кажуть, мужик!“ Мужик!... А хто робить, як не мужик!... Та й мовчати?... Годї!... Он кавунівцї пішли до свого пана, забрали хлїб... І нам треба йти... Треба люде! Бо подохнемо все одно... І всїм треба... Треба неправду вигнати... Скрізь тепер неправда... І ми неправду робимо. Не по правдї й ми живемо! Сказано: „в потї лиця їж хлїб“... Хто так не робить, не по правдї робить... І хто помагає сьому, і той не по правдї робить. А ми підсобляємо панам робити неправду... Ми робимо за них, а вони тільки їдять та пʼють за

нас... Неправду й ми робимо... І скрізь так! Скрізь мужики роблять неправду сю... За се й терплять... За що, кажуть, Бог карає мужиків? Хіба ж вони, як ті пани, живуть не працюючи, не заробляють, потом гірким шматок хлїба? Мало того! По дурному заробляють, по дурному й мають. Неправду роблять, неправду і мають. Коли не буде мужик робити на пана, не буде, й неправди, гріха робити... А доки робитиме, доти й горюватиме... От так!... Треба вбити неправду, тодї й всїм легко буде... Треба, щоб робили на сьвятій землї так, як повелено було „в потї лиця їж хлїб.“ Правду написано в бумажках; те що... як там сказано... Що той... що той має право на землю, хто робить на нїй!... О!... Ми робимо, наша й земля... Кавунївцї догадали ся і беруть... І нам треба одібрати у пана землю... Треба неправду убити... Та й не у одного Пратнера... Не тільки у нашого пана, а у всїх... Бо що-ж нам з того, що ми заберем у сього, а неправда та житиме круг нас... Щоб нїгде не було неправди, щоб нїгде не було панів!... О!... Треба йти до всїх панів і у всїх одбірати... Най роблять у потї лиця... З свого села, треба йти у всї села.... У Хведорку, у Білі Берези, у.... скрізь, скрізь... Тодї тільки не буде неправди.... Тодї і сами гріха не матимемо! От що я хотїв казати, люде!

Явтух замовк. Хвилину всї стояли мовчки, мов ще чекаючи, потім раптом заговорили всї разом, товплячи ся біля Явтуха, перегукуючи один одного, сварячись комусь кулаками, лаючись і подекуди навіть плачучи.

Довго гомонїли. А в вечері з'їхали ся біля Явтухової хати і тихо посунули по темній улицї довгою низкою повозок.

На передньому возї їхав Явтух з Миколою, високим, гарним парубком і пильно дивив ся вперед. Було темно і на горі в економії, і внизу у селї; тільки там і там жовтїли в білих стїнах невеличкі віконця, та сунули небом чорні, і грізні хмари.

Біля воріт уже чекала їх челядь, яку поставив Партнер, якось узнавши про сход.

— Хто їде? — гукнув хто-сь біля воріт, коли Явтух зупинив коней.

— Свої.

— Хто свої?

— До пана.

— По віщо?

— По той хліб, що нашими руками склав в своїх клунях. Одчиняй, Іване! — спокійно скінчив Явтух.

— Ваш хліб? Ваш хліб?! — раптом скажено вискочив з за воріт сам Партнер, що, не покладаючи ся на челядь, сам став берегти економію — Ах ти ж, злодію! Вон звідси (погана лайка)! Вон, щоб вашого і духу не було біля моїх воріт! Я вам покажу ваш хліб.

— Оступи ся, чоловіче добрий — спокійно затремтів Явтухів голос — бо переїду! Н-но!

Коні рушили.

— Іване!... Бий їх!... Бий по конях!... Не жалій... прокля... І не скінчив: які-сь руки тісно обхопили його ззаду, боляче зімняли всього і наче дитину однесли до покоїв.

— Ховайте ся у хату, та краще мовчіть — ставляючи його біля ґанку промовив тихо Іван і пішов за возами, що сунули вже до амбарів.

Партнера мов пришибло. Він справді сховав ся в покої і тихо сів на який-сь стілець, нічого не чуючи. Довго він так сидів, не слухаючи і одповідаючи якоюсь нісенітницею на слова і питання переляканої жінки і дітей, довго що-сь думав, потім встав, одяг ся як у дорогу і вийшов у двір. Там було тихо і темно як у могилі, тільки біля амбарів вештали ся люди і видно було при світлі засьвічених ліхтарів, як вони що-сь носили на плечах до своїх возів. Постоявши трохи, Партнер рушив до стані, засідлав коня, сів і потихеньку виїхав. Поминувши

вози, він раптом повернув ся і закричав на весь двір:

— Прощавайте!. Хутко побачимо ся.

— Хто то? — спершу не пізнав де хто з селян його голосу.

— Пратнер!

— Ей ви! Мурляки!. Чуєте? Хутко побачимо ся, бо вранцї салдатськими пулями будете дїлити ся!...

— Проїзжай, проїзжай! — гукнув Іван. — Та Богови дякуй, що живий їдеш. Нїмець чортів!

— Прощавайте! Побачимо ще! — ще раз долетїв голос Партнера змішаний зі стуком копит і в дворі знов стало тихо.

Дїлили до півночи. Потім так само тихо і поважно виїхали і кожний повертав до дому, промовляючи:

— Добра-ніч... Спасибі...

— Собі дякуй — одповідав за всїх Явтух і кожному додавав:

— Завтра ж не забувайте у Білі Берези... До пана Саминського...

— А як же!...

Весело запалали печі по хатах, весело радістно уперше за три-чотирі місяцї снїдали селяне тою ніччю. Поснїдали і поснули. Але не вспіло ще на дворі добре посїріти, як до Явтуха прийшов Іван і, поздоровкавши ся, суворо промовив:

— Салдати йдуть.

— Хто? Які салдати? — не зрозумів спершу Явтух, але зараз же догадав ся і тако-ж понуро додав:

— Звідки знаєш?

— Вернув ся нїмець. Жінка і паничі самі рiжуть курей... Обід готовлять охвицерови, що йде з салдатами з города... Стара Явдоха казала. Вранцї й будуть.

— Скликай людей на виїзд!

І от вони сходять ся тепер і чекають салдатів. Явтух ходить від купки до купки, од чоловіка до чоловіка і підбадьорює.

— Та не стріляти муть же вони! — аж скрикував він, трохи нетерпляче, коли хто не вірив, або сумно хитав головою. — Не можуть вони стріляти! За віщо ж? За правду? Та й хто ж стрілятиме? Наші ж, тіж таки мужики... Подумайте ж самі...

— А в Кавунівці убили ж трьох?

— Ст! Ви з тою Кавунівкою! Убили, бо... не знали?

— Як то не знали? Адже-ж бачили кого стріляли?

— Бачили! Та тільки й того, що бачили! нїхто їм не розказав нїчого, не довів, чого і як забрали хлїб... То і мусїли стріляти. Хіба салдат — той знає? Хіба він бачить, що не по правдї стріляє? Розказати треба... Треба сказати, на кого вони руку підіймають... На своїх же? На батьків, на братів... Бога ж побійтесь, як же вони стрілятимуть? Нї за що не стрілятимуть!

— Дядьку Явтуше! — раптом вмішуєть ся до балачки Микола — А як тее... як стрілятимуть, то що, тїкати, чи бити ся з ними?

— Хм... Як стрілятимуть... Не можуть вони стріляти! Це ж, як Божий день... Хіба ж ми злодії, чи розбишаки які?

— Я буду бити ся! Все одно! — постановляє Микола суворо. Балачка перериваєть ся і всї ще пильнїще починають дивити ся на смужку лїса.

— Ідуть! — раптом зразу вириваєть ся шопотом у богатьох і наче хвиля розкочуєть ся по вальцї і нїби пронизує всїх холодним щемлїннєм десь далеко у серцї. Розмови зтихають і всї напружено дивлять ся на що-сь сїре і довге, що повзе зза лїсу по чорному з'ораному полю. Блїді лиця поблїдли ще більше, засьвітили ся мукою; груди важко, глибоко зітхають; мов на всїх навалила ся якась непосильна вага.

А сїре повзло та повзло, мов велика гадюка, то скручуючи ся по дорозї, то розтягуючи ся у довгу, рівну низку.

— З ружжями! — тихо промовив хто-сь. Всї

заворушили ся; десь захлипала яка-сь жінка, запищала дитина, але їх зразу спинили і всї знов наче покам'янїли, очей не зводячи з гадюки, над якою справдї можна вже було розглядїти рівну гостру щотину з рушниць.

— А — о — о! — зачулась ще здалека яка-сь команда офіцира, що їхав поруч з гадюкою на конї, то випережаючи її, то знов зупиняючи ся і озираючи всїх.

Селяне знов заворушили ся, зачувши різкий той крик, і ще більше збліднли. Позаду хто-сь молив ся, хто-сь знов тихо захлипав, але їх уже не спиняли. Всї не спускали очей з сїрої гадюки, що вже перевертала ся помалу у рівний, живий сїрий тин людей. Сей тин, ішов рівно, прямо, гулко ступаючи сотнею ніг по калюжам і, здавало ся, нїчого не бачив і не чув перед собою крім свого офіцира.

Ось ближче і ближче... Ось можна уже розглядїти скільки їх, можна вже бачити, що то не вороний, а буланий кінь під офіціром, навіть видно, як повертає сей офіцір голову до тину і щось говорить до його. Ще ближче... Зовсїм близько. Видно червоні, заляпані грязюкою лиця, видно жовте, бес'усе, прищувате обличчя білявенького офіцирка в сивій шинелї, чути дружне шльопанє ніг по грязюцї.

— Пол-рота-а стой! — вмить хрипло вириває ся з горла офіцирка.

Тин як прикіпає; тільки щотина, майнувши ще раз над головами, ховаєть ся між сїрими, шинелями. Офіцирик кинув око на мовчазну валку селян і скочивши з коня, тикнув повід якомусь салдатику, що зараз же підбіг до його.

— Оправіть ся! — буркнув офіцір до салдат. Ті зразу заворушили ся, засякали посами, закашляли, загомонїли, не спускаючи пильного погляду з перівної, ріжнокольорової похиляної валки селян.

— Ну! — повертаючи ся до сих промовив звисока офіцирик — Ви чего тут собралїсь? — Селяни

мовчать. — Ну? — підіймаючи голоса гукнув офіцір. — Я кого спрашиваю? чєго здєсь собралїсь? Ограбілї, а тєпєрь просіть вишлї?

— Ми нїкого не грабили — глухо, але спокійно одізвав ся хтось із валки.

— Что?... Кто там говоріт, вийдї вперьод!

Із валки поважно виступив Явтух і став попереду ступнїв на п'ять не доходячи до салдатів.

— Что говорішь?

— Я кажу, що ми нїкого не грабували... Ми не злодїї, не грабителї.

— Вот ка-ак! — злістно — насмішкувато протягнув офіцір — Так чєго жє ви вишлї сюда? —

— Ми вийшли, щоб спитати вас, чого ви ідете у наше село...

— Что-о?... Ах, ти ж морда хохлацкая!... Посмотріте на нєго! Да ти знаєш, морда ти етакая, что я тєбя за етот твой вопрос до смєртї засєку!... Марш в дєрєвню і чтоб я нї одної вашєй рожі нє відєл пока нє позову!.

— Ми собі підем — спокійно знов почав Явтух — от ви скажіть, чого ви йдете до нас... Ми...

— Малчать! — вмить скажено заверещав офіцірик. — Марш в дєрєвню!... Пол-рота! Смірно! Салдати витягнули ся. Селяне заворушили ся. — В дєрєвню, мєрзавци! Я вам покажу, чєго ми прішлї...

— Ми не підемо в деревню! — глухо промовив Явтух, не ворушучи ся. — Нема вам чого нам показувати... Нема за що нам показувати... Салдатики!. — вмить підняв він голос і ступив трохи вперед — Невже ж ви підїмете на нас руку? Невже-ж.....

— Малчать!! — несамовито-люто перебив його офіцірик, почервонївши, як жар — Полрота! Смірно! Разойдїсь.... тєбє говорю!...

— Салдатики!.. Не слухайте його!... — ще голосніще задзвенїв Явтухів голос. — Послухайте мене!. Послухайте нас! Ви ж не знаєте, за що ви нас стрілять хочете.. За правду!. За сьвяту правду! Ми-ж не грабили...

— Разойдїсь, говорю! — перелякано і злїстно закричав офіцір, бачучи, як салдати почали ворушити ся і передивляти ся між собою, пильно слухаючи Явтуха.

— Рота! Слушай!.. Разойдїсь, говорю, іначе я вас перестреляю, как собак!

— Не слухайте, любі, не слухайте! — хапаючись і протягуючи вперед руки, мов бажаючи спинити їх, закричав і Явтух, а всї селяне мов і собі вкладаючи всю душу в його слова напружено, жадно слухали і навіть потроху посовували ся за ним. — — Ми не грабили!. Ми-ж з голоду вмірали.. Ми-ж самі заробили той хлїб, що забрали.. Послухайте.. Хіба ж ви забули? У вас же є батьки, матері.. Ми-ж ваші батьки, ви ж такі, як і ми..

Салдати почали ще більше ворушити ся і стурбовано передивляти ся між собою і щось навіть шепочучи. Офіцірик з червоного зразу зробив ся білий як крейда і для чогось став витягати дріжачими руками шаблю, яка як на те не виймала ся чого-сь.

— Не слухайте ж, не слухайте його! — тим часом аж розкочував ся повний муки, надїї і страху Явтухів голос — киньте ружжя! Ми-ж не бажаємо вам зла. Ви-ж не можете зробити такий страшний гріх!..

— Разойдїсь! — вихопивши нарештї шаблю і виставивши її наперед закричав офіцір — Последнїй раз говорю: разойдїсь.. Стрелять буду!

— Не стріляйте, не стріляйте, не слухайте його!

— Рота! Слушай!

— Не слухайте, не слухайте!. Салдати зачувши команду зразу затихли і насторчили ся.

— Салдатики!.. — викрикнув Явтух з таким болем, з таким одчаєм, що в вальцї мов прокинули ся всї, а салдати аж здрігнули ся разом і похмуро глянули на офіцира. Серед селян зразу підняв ся плач, крики, стогнання. Офіцір ще більше зблїд, і

навіть на хвилину зупинив ся, боячись командувати, але зараз же схопив ся і диким якимсь голосом закричав:

—Слуша — ай! Прямо по мішеням... Пальба-а рóтою!!

Салдати як машини разом підкинули рушниці і виставили їх проти селян. В вальці аж ухнуло і де хто навіть кинув ся назад, але більшість твердо стояла і ненавистно, злістно дивила ся прямо перед себе, навіть не ворушучись..

— Стійте, Стійте! — аж хитнув ся Явтух — Вислухайте тільки! Вислухайте!. Тодї ви і самі не стрілятимете! Вислухайте, рідні.. Пустїть ружжя!.. Тільки ж вислухай... Тодї хоч і стріляйте... Ви ж нїчого не знаєте... Він не хоче, щоб я вам сказав, він боїть ся... Бачите, він боїть ся...

Між салдатиками наче пройшло що-сь, рушниці почали несміло хилитати ся, хтось важко з них зітхнув, а з заднїх рядів навіть почуло ся: — Треба вислухати! Хай говорять!

Офіціра мов опарило. Він весь аж дріжучи повернув ся до роти і хриплим переляканим голосом закричав:

— Молчать!! Застрелю! Смірно!...

Але салдатики вже почали ворушити ся, хоча передні ряди і закам'янїли.

— Бачите, бачите, як він боїть ся, щоб ви не слухали! Слухайте братя, слухайте!...

— Полррота! Слуш-ай! — заверещав несамовито офіцір. І не пам'ятаючи себе, скомандував:

— Плї!!

Але з заднього ряду зараз же хтось разом з ним крикнув:

— Не стріляй, братця!

Червоні обличчя салдатів пожовтїли, рушниці задріжали у руках, але нїхто не вистрілив, тільки з заду почуло ся:

— Хай уперед мужик скаже!

Офіцірик мов збожеволїв. Він з скаженим хрипом, бризкаючи піною, що виступила у кутках його уст, кинув ся до якогось салдатика, що-сь захрипів до його, зашарпав за рушницю, потім круто повернув ся, озирнув ся, як застуканий звір, і, підскочивши до Явтуха, зо всього розмаху рубнув його шаблею. Знов у вальцї ухнуло і розкотило ся страшним словом: „Явтуха зарубав!!“ Але не вспів офіцір озирнутись, як з валки з підійнятою ломакою, з блискучими очима вискочив Микола, і що-сь не то що говорячи, а беззвязно ревучи, з свистом опустив її на голову офіцірови. Зачув ся тріск, мов щось розбило ся і офіцір, захитавшись упав на мокру дорогу.

Коли селяне і салдати збігли ся до Явтуха і офіцира, обидва вже були мертві.

* * *

Явтух правду сказав: салдати не стріляли. Мирно і сумно побалакавши з селянами, вони тихо рушили назад, несучи за собою тїло убитого начальника. А в другий бік вертали ся селяне з другим мертвим начальником — Явтухом.